

MORFOLOGICKÁ TYPOLOGIE JAZYKŮ – AGLUTINAČNÍ JAZYKY

Iva Frantíková
MKA –MKŠ
2008

I. Typologická klasifikace jazyků

Z lingvistického hlediska je možné světové lidské jazyky rozdělovat podle různých kritérií, mezi nejužívanější způsoby rozdělování jazyků patří morfologická, syntaktická a fonologická typologie.

Syntaktická typologie rozlišuje podle převládajícího pořadí větných členů, fonologická typologie podle systému tónovosti a přízvuků, morfologická operuje s hlavními rysy gramatické struktury. Jednotlivé typy jsou pouze ideální konstrukty; ač jazyk inklinuje více k jednomu typu, nese znaky i typů jiných.

Ač se pro klasifikaci jazyků užívají různá kritéria, je možné mezi nimi vysledovat částečnou synchronicitu. Jako příklad použijeme srovnání typologie syntaktické a morfologické. V syntaktické typologii se kategorizuje podle způsobu řazení větných členů (subjekt, verbum, objekt) ve větě, respektive volnosti jejich řazení, které v základě rozlišuje slovosled volný a pevný. Volný slovosled nacházíme u jazyků, které jsou z hlediska morfologické typologie flektivní či aglutinační, pevný slovosled se pojí s izolačními jazyky.

II. Morfologická typologie jazyků

Podle hlavních rysů gramatické struktury se jazyky dělí na:

- Analytické (izolační)
- Syntetické – flektivní
 - introflektivní
 - polysyntetické
 - aglutinační

Analytické (izolační)

U analytických jazyků se setkáváme s mnohoznačností slov. Jedno slovo může být více slovními druhy zároveň, gramatická funkce je vyjádřena dodávanými pomocnými slovy, např. předložkami.

Příklad: angličtina a švédština.

Syntetické jazyky = afigující

Syntetické jazyky charakterizuje užívání afixů (odtud název afigující), tzn. prefixy, sufixy, infixy. Vyznačují se rozvinutou flexí.

Dále je dělíme na flektivní, introflektivní, polysyntetické a aglutinační jazyky.

Flektivní jazyky = fúzní jazyky

Využívají afixy (především sufixy), které **vyjadřují více gramatických funkcí naráz**, tzv. jazyková ekonomie. Toto splývání kategorií se nazývá fúze.

Příklad: mnoho indoevropských jazyků vč. skupiny slovanských (čeština).

Introflektivní jazyky

Vkládají při flexi afixy doprostřed kořenového morfému, resp. ke změnám při flexi dochází v rámci kořene u vokálu, v češtině např. při ohýbání: přítel → přátelé, kuře → kuřata.

Příklady: afroasijské jazyky: arabština, hebrejštiny, amharština, somálština.

Polysyntetické (inkorporující)

Tvoří kompozice skládáním celých slov dohromady, užívání přípon, u slovesa se ke kořenovému morfému přidávají přípony označující větné funkce. Jedno slovo může odpovídat celé větě v jiných jazycích

Příklady: většina indiánských jazyků Ameriky (eskymáčtina, čukotština, kamčatština...), němčina.

III. Aglutinační jazyky

Termín ‘aglutinační jazyky’ byl vytvořen Wilhelmem von Humboldtem r. 1836. Jejich podstata spočívá ve hromadění (aglutinaci) afixů (prefixy, sufixy, infixy), přičemž každý má jen jednu funkci, vyjadřuje jednu gramatickou kategorii, např. deminutivum, čas minulý, plurál.

Příklady:

Evropa: baskičtina, maďarština, finština, estonština, maltština, turečtina

Blízký východ: kavkazské jazyky, sumérština a jiné staré jazyky

Asie: jazyky turkické, drávské, altajské, korejština, japonština, svahilština

Mezoamerika: nahuatl, huastec, salish

Jižní Amerika: kečua, ajmarština

Umělé jazyky: esperanto

Fiktivní jazyky: newspeak, klingon (podle Guinnessovy knihy rekordů 2006 fiktivní jazyk s nejvíce uživateli)

Vzhledem k tomu, že se jazyky mohou vyvíjet od jednoho morfologického typu k jinému, neznamená příslušnost ke stejnému typu genetickou příbuznost. Jazyky se během svého vývoje mohou přesunovat od jednoho typu k druhému.

Příklady posunů mezi skupinami:

finština, maďarština – **aglutinace** → **flektivnost**,

čínština – **amorfní** → **aglutinační** (nyní stojí na rozhraní)

Žádný jazyk není možno přiřadit čistě jen k jednomu typu. I když převažují znaky jednoho typu, v různé míře se vyskytují i rysy charakteristické pro jiné morfologické typy. U češtiny se aglutinační rysy projevují například ve vytváření superlativu prefixem nej- a tvoření záporu prefixem ne-.

Aglutinační jazyky mají tendenci mít hodně afixů/morfémů na slovo. Charakteristickým rysem je vysoká míra pravidelnosti sloves: japonština: 2 nepravidelná slovesa, turečtina 1, kečua žádné.

Rozdíly mezi aglutinačním a flektivním typem

1. V aglutinačních jazycích jsou přípony volně připojeny (aglutinovány; **agglutinare** = lat. **přilepovat, slepit** „to glue together“) ke kmenovému morfému, na švu nedochází k hláskovým změnám či asimilacím = jednotlivé prvky jsou snadno identifikovatelné,
— flex. j.: afixy s kořenovým morfémem často splývají, dochází k hláskovým změnám či asimilacím a vnitřní stavba slova je hůře průhledná.
2. V aglutinačních jazycích je každá gramatická kategorie vyjádřena jednou příponou, je-li třeba vyjádřit v jednom slově více kategorií, musí se připojit za kořenový morfém odpovídající počet přípon,
— flex. j.: několik kategorií vyjádřeno jednou příponou: šp.: **comí** (*jedl jsem*) sufix **-í** vyjadřuje: způsob oznamovací, rod činný, čas minulý prostý, ukončenost děje, první osobu čísla jednotného.
3. Aglut. j.: každá gramatická kategorie je vyjádřena vždy jedním stejným afixem (např. v turečtině **-ler-** pro množné číslo),
— flex. j.: tatáž kategorie vyjádřena několika různými afixy: např. v češtině se množné číslo vyjadřuje celkem 7 příponami: **-i, -y, -é, -ové, -e, -a, -í**.
4. Aglut. j.: kořenový morfém neměnný,
— flex. j.: dochází ke změnám (obměnám, např. česky *při-nes-u* vs. *při-nos*).

Příklady skládání slov v aglutinačních, resp. polysyntetických jazycích

1. Čeština (flektivní jazyk)

knih – a
knih – y
v knih – ách

Maďarština (aglutinační jazyk)

könyv
könyv – ek
könyv – ek – ben

2. Ukázka morfémů ve finském slově *taloissammekinko?* („*také v našich domech?*“)

talo	-i	-ssa	-mme	-kin	-ko
kořen slova „ <i>dům</i> “	množ. číslo	pád inessiv „ <i>v</i> “	přivlastňovací sufix „ <i>náš</i> “	sufix se zvláštním významem „ <i>také</i> “	sufix s tázacím významem „ <i>?</i> “

3. Ukázka skládání morfémů v ajmarském slově *iskuylankaňapkama* („*zatímco je ve škole*“)

iskuyla	-na	-ka	-ña	-pa	-kama
kořen slova, téma „ <i>škola</i> “	pád inessiv „ <i>v</i> “	verbalizátor; nominalizátor, změni verbalizuje téma	změni předchozí konstrukci na „ <i>(stav) bytí ve škole</i> “	posesivum 3.os., „ <i>jeho/ její stav bytí ve škole</i> “	sdrůžující morfém „ <i>až do, zatímco</i> “

4. Ukázka skládání morfémů v jazyce nahuatl, místní název *Teōtihuacān*

teō(tl) 'bůh' + -ti (stav) → teōti 'mít božskou povahu'
+ -hua (rod trpný) → teōtíhua 'udělat boha, zbožštit'
+ -cān 'místo' → Teōtihuacān 'místo, odkud jsou bozi'.

5. Ukázka derivace slov přidáním afixů v esperantu

bovo – býk
fibovo – ošklivý býk
bovino – kráva
boveto – býček (deminutivum)
bovejo – býčí ohrada
bovaro – stádo býků

Příklad tvoření neologismů pomocí aglutinace afixů:

*fi-ge-**bov**-et-ar-ej-o*

„ohrada pro stáda krav a býků, kteří jsou malí a oškliví“

6. Extrémní případy

Finské slovo, držící Guinnessův světový rekord:

epäjärjestelmällistytämättömyydellensäkäänköhän

(I wonder if — even with his/her quality of not having been made unsystematized).

IV. Zdroje

Čermák F. *Jazyk a jazykověda*. Karolinum. Praha 2004.

Černý J. *Úvod do studia jazyka*. Rubico. Olomouc 1998.

<http://en.wikipedia.org/wiki/>

<http://es.wikipedia.org/wiki/>

G. Orwell, 1984. *Levné knihy*, 2007.

The Klingon Dictionary. *Pocket Books*, Simon & Schuster, 1992